

Відтворення фразеологізмів у англо-українських прозових перекладах XIX століття

Б. В. Мовчан

Київський національний університет імені Тараса Шевченка м. Київ, Україна

*Corresponding author. E-mail: bmovchan@gmail.com

Paper received 29.01.16; Accepted for publication 20.02.16.

Анотація. У статті розглянуто принципи та методи відтворення фразеології в українському перекладі англomовної художньої прози у XIX столітті та особливості їх реалізації в практиці перекладу. Виявлено мовні та позамовні фактори, що впливали на вибір тих чи інших стратегій і тактик перекладу. Проаналізовано роль перекладу фразеології в рамках точного відтворення ідіостилу оригіналу, передачі образів персонажів, досягнення функціонально-стилістичної адекватності перекладу. Визначено вплив переважання стратегії одомашнення в аналізованій часовий період на переклад етнокультурних фразеологізмів.

Ключові слова: переклад, фразеологія, ідіоми, ідіостиль, стратегія одомашнення, проза XIX ст.

Вступ. Фразеологізми (фразеологічні одиниці, ФО) відіграють важливу роль у структурі художнього тексту завдяки своїй багатоплановості та здатності нести великий обсяг інформації у стислій формі (стильові та експресивні відтінки, етнокультурні компоненти тощо). Деякі дослідники наголошують на провідній ролі фразеологізмів у системі мовних засобів та вважають, що саме вони формують стиль.

Хоча тема фразеології та її перекладу досліджується достатньо давно (праці Ш. Балі, В. Виноградова, О. Куніна, Р. Зорівчак, С. Кузьміна, Ф. Боєрса, Ж. Колсона, П. Пітерса, Е. Пііраінен, Я. Рецкера, С. Влахова та С. Флоріна та ін.), вона не втрачає актуальності. Мало уваги приділяється діяхронічному вивченню специфіки відтворення образної фразеології у перекладі. Існують дослідження, що зосереджуються на еволюції різноманітних аспектів перекладу (роботи Л. Коломієць, А. Здражко та ін.), однак нам невідома жодна наукова розвідка про відтворення фразеології у перекладі прози XIX століття. Брак уваги до даної теми є не виправданим, адже саме цей період є відповідною точкою подальшої еволюції як принципів відтворення фразеології, так і українського художнього перекладу загалом.

Отже, **мета** статті – дослідити становлення принципів та методів відтворення образної фразеології у прозових перекладах англо-українського напрямку, створених у XIX столітті.

Матеріалом дослідження слугують фразеологізми, відібрані з роману «Американський претендент» Марка Твена. Вибір саме цього художнього твору не випадковий, адже він є одним із перших прозових перекладів з англійської мови. Під час дослідження ми використовували загальнонаукові **методи**, а також спеціальні методи зіставного лінгвостилістичного та перекладознавчого аналізу, компонентний аналіз, структурно-семантичний та дескриптивний методи. Використовувався й контекстуальний аналіз.

Результати.

Протягом XIX століття з'являються одні з перших видань перекладів українською мовою, які виконуються у досить складних умовах, прокладають шлях для подальшого розвитку перекладу в XX столітті.

У перших двох третинах XIX століття перекладачі переважно звертаються до релігійних текстів, античної поетичної класики, поезії сучасників. Авторами

поетичних перекладів були Тарас Шевченко, Михайло Максимович, Пантелеймон Куліш. Однак, далеко не всі перекладачі цього періоду добре відомі сьогодні. Багато постатей «малопомітні (як той же С. Карпенко) або ж досить відомі свого часу, але нині забуті або напівзабуті. Тим більше, що за відомих умов імперських утисків та переслідувань далеко не всі літературні твори, зокрема й перекладні, виходили друком і ставали набутком читачів, далеко не все, що публікувалося за кордоном, потрапляло до «підросійської» України» [2, с. 161].

Загалом більша увага в XIX столітті приділялася німецькій, французькій, слов'янським мовам. Одним із перших виданих перекладів англomовної прози українською стала повість Ч. Дікенса «Різдвяна пісня» (в перекладі – «Святий вечір»). Підготував її до видання Євген Олесницький у 1886 році.

У цей же період з'являються й інші переклади англomовних авторів: твори Джерома К. Джерома, Р. Кіплінга, Марка Твена, перекладені Іваном Петрушевичем, повісті Френсіса Брета Гарта та оповідання Марка Твена, перекладені Іваном Франком.

Переклади цього періоду виконувалися в умовах відсутності розроблених лексикографічних джерел. Як правило це були перші переклади, тексти-оригінали були мало відомі і не досліджені, перекладачам доводилось вперше відтворювати українською мовою складні з лексичної та стилістичної точки зору фрагменти.

Теоретична та методологічна база для практики перекладу також ще не була накопичена, адже перекладознавство як наука сформується лише більше ніж через півстоліття.

Унаслідок описаних чинників переклади цього періоду мають низку яскраво виражених особливостей, у тому числі й на фразеологічному рівні.

У перекладі роману «Американський претендент» Марка Твена, виконаному Іваном Петрушевичем у 1898 році й опублікованому в кількох випусках журналу «Літературно-Науковий Вістник», звертає на себе увагу ряд семантичних деформацій змісту фразеологічних одиниць унаслідок їх нерозпізнання в тексті оригіналу, а також їх вилучення в перекладі, спричинене, вочевидь, неможливістю перекладача впевнено декодувати семантику та стилістичні відтінки оригіналу для адекватного їх відтворення в перекладі.

«The colonel bent a look of reproach upon Tracy, allowed it to sink home, then resumed as if there had been no interruption.»

“This del Sarto is perhaps the only original of that sublime master in our country. [...] [5, с. 159]».

«Полковник глянув з глибоким докором на Трасі, потім звернув знову очі на образ і сказав буцім-то не замічаючи, що той йому перебув:

– Отсей del Sarto, то може один одинокий оригінальний твір того знаменитого майстра в нашій країні [3, с. 120]» (переклад І. Петрушевича).

У наведеному фрагменті опущено вираз *«to sink home»*. Хоча він і не зафіксований у такому вигляді у фразеологічних словниках, він має ознаки образного фразеологізму, який є модифікованою формою фразового дієслова *«sink in»*, яке, згідно зі словником *«McGraw-Hill Dictionary of American Idioms and Phrasal Verbs»*, має таке образне значення: *«2. Fig. [for knowledge] to be understood»*, тобто *«бути зрозумілим, повністю усвідомленим»*.

У пізніших перекладах ФО вже перекладено, хоч і без збереження фразеологічної форми та образності, зокрема в російськомовному виданні 1984 року, в перекладі Т. Кудрявцевої:

«Полковник укоризненно поглядел на Трейси, дал ему время осознать свою бестактность и продолжал с таким видом, будто никто и не прерывал его [4, с. 307]».

У подальшому фрагменті здійснено спробу відтворити фразеологізм *«helter-skelter business»*, однак певні відтінки змісту, на нашу думку, спотворено:

«All right, then. That's disposed of. Everything in its turn. We old operators go by order and system – no helter-skelter business with us. What's the next thing on the docket? The carrying on of the materialization – the bringing it down to date. I will begin on that at once [5, с. 165]».

«Отже все в порядку. Ся справа полагоджена. На все прийде своя черга. Ми старі підприємці робимо після пляну і системи; у нас в діловодстві ніяке безголовє неможливе. Що йде з черги? Доповненє матеріялізації, доведене її до нинішнього дня. Зараз возьму ся до того [3, с. 125]».

Словник *«Cambridge Idioms Dictionary, 2nd ed»* подає таке його визначення *«if you do something helter-skelter, you do it very quickly and without organization»*, тобто основна семантика зводиться до певних поспішних, неорганізованих дій. На нашу думку *«no helter-skelter business with us»* можна було би передати як *«поспіх в нашій справі неприпустимий / ми звикли все добре обмірковувати»*. Можна було б зберегти і фразеологічну форму: *«у нашій справі поспішиши – людей насмішиши»*.

Подібне перекладацьке рішення прийнято в пізнішому російськомовному перекладі:

«Вот и прекрасно. Значит договорились. Всему свой черед. Мы старые биржевики, во всем любим порядок и систему, не действуем с кондачка [4, с. 311]».

Вжитий відповідник *«с кондачка»* має значення не вникнувши в суть справи: *(напр. «Нет, вопрос о воспроизведении на родном языке чужих жаргонов, диалектов, аргю — вопрос очень трудный и сложный, и его не решит с кондачка, как хотелось бы моему оппоненту».* К. И. Чуковский, *«Высокое искусство»*, 1968).

Для перекладів кінця XIX ст. характерне порушення авторського ідіостилу в частині зміни фразеологічної насиченості. Перекладачі часто збагачують текст звичною для себе фразеологією, намагаючись зробити його більш яскравим, і, вочевидь, не усвідомлюючи, що це деформує враження, що справляється на читача від цілісного тексту, спотворює ідіолект персонажів, а відповідно і змінює їх образи.

1) *«Sure as you're born. Keep perfectly still. I'll apply the influence – I'll turn on all my force. I've brought It thus far – I'll fetch It right into the house. You'll see [5, с. 156]».*

«Як мене живим бачиши, так воно. Стій ані вусом не моргай. Хочу ужити впливу цілої моєї сили. Коли підійшло вже так близько, я приваблю його і до хати. Побачиши [3, с. 118]».

2) *«“There! Look at that. I've made It smile! See?”*

Quite true. Tracy, out for an afternoon stroll, had come unexpectedly upon his family arms displayed upon this shabby house-front. The hatchments made him smile; which was nothing, they had made the neighborhood cats do that [5, с. 156]».

«Се була щира правда. Трасі, вийшовши по обіді на прохід, подибав неждано своєї родинні відзнаки на отсім обдертім домі. Що усміхнув ся, бачучи ті гербові відзнаки, нічого дивного. З них сміяли ся і сусідні коту [3, с. 118]».

3) *«It's true; it certainly is true, but I never thought of it before [5, с. 154]».*

«Правда, свьята правда, однак мені се ніколи перед тим не прийшло на гадку [3, с. 116]».

4) *«“Nobody ever thinks of it. [...]No, the despotism has no use for it; you would lose money.” [5, с. 154]»*

« – Про се нікому й не снить ся. [...] Ні, деспотизмові такі люде непридатні; се був би викинений грюи. [3, с. 116]».

У всіх чотирьох наведених вище фрагментах спостерігається невинувдане підвищення фразеологічної насиченості.

Не завжди в перекладі досягається функціонально-стилістична адекватність. У численних прикладах можна говорити про зміну мовного регістру:

«“Great guns!”

“Why, what makes you jump like that?”

“Dear me, when you are going to drop a remark under a man's chair that is likely to blow him out through the roof, why don't you put some expression, some force, some noise into it that will prepare him?” [5, с. 153]»

« – До чорта!

– Що ж тут такого дивного?

– Але-ж мій любий! Коли маєш кинути кому під крісло слово, що готове висадити його під саму стелю, чому-ж не додаш якого виразу, сили, шуму, щоб його на те приготувити? [3, с. 115]».

Вираз *«great guns»* є фразеологічним інтенсифікатором, що вжитий у контексті цього фрагменту на позначення здивування, він не є ані грубим, ані таким, що належить до знижених регістрів мовлення. У перекладі з'являється відповідник *«до чорта!»*, який, на нашу думку, неточно передає тональність мовлення і навіть призводить до незначної семантичної деформації. Також привертає до себе увагу нерозпізнання виразу *«dear me»*. За словником *«McGraw-Hill Dictionary of American Idioms and Phrasal Verbs»* він має

таке значення: «*an expression of mild dismay or regret*», тобто є виразником тривоги або жалю. Вжитий у перекладі варіант «*Але-ж мій любий*» не точно передає цю семантику.

«*“Honestly, I don’t know, Hawkins, I don’t really know. It is very confusing and awful.” [5, с. 160]*».

«– *Слово честу, що сам не знаю. Дійсно, не знаю. Тут можна здурити; то щось страшного [3, с. 121]*».

Тут уживання фразеологічного сполучення «слово честу», на нашу думку, призводить до невинуватеного підвищення реєстру, привнесення певного відтінку урочистості, який відсутній в оригіналі, де вжита нейтральна лексема «*honestly*».

Досить частими є також випадки одомашнення, привнесення місцевого колориту цільової культури в мовлення персонажів. У наступному прикладі спостерігається заміна відтінків значення засобів створення образності та виразності на такі, що характерні для мови перекладу.

«*“Lord bless me, that’s just what he is!” said Sellers, with something like a groan; “it’s exactly what he is; there’s a contribution in him from every ancestor he ever had. In him there’s atoms of priests, soldiers, crusaders, poets, and sweet and gracious women – all kinds and conditions of folk who trod this earth in old, old centuries, and vanished out of it ages ago, and now by act of ours they are summoned from their holy peace to answer for gutting a one-horse bank away out on the borders of Cherokee Strip, and it’s just a howling outrage!” [5, с. 162]*».

«*Господи, будь милостив моїй душі грішній!* – сказав Сельєрс, зітхнувши глибоко. – Се як раз так і є. На него склали ся всі предки, яких лише мав коли небудь. Є в нїм атоми святих, жовнярів, хрестоносців, поетів, солодких і гарних жінок, – всі роди і верстви людей, що ходили на сїй землі в давні-предавні часи і від віків померли. І тепер то за нашою справою треба їм було покинути святи місця вічного спочинку, щоби відповідати за рабунок невеличкого банку в Чірокі-Стріп. Се кривда до неба вопіюча [3, с. 122]».

Так, у наведеному фрагменті двічі з’являються сталі фрази, в яких прослідковується церковне походження – «*Господи, будь милостив моїй душі грішній!*», «*кривда до неба вопіюча*». В першому випадку таке кліше є просто значно розлогішим за відповідник оригіналу, а в другому використовується для відтворення вільного словосполучення.

«*Come, that sounds like exaggeration.*

«*Well, It’s what they say anyway. But I think, myself, it’s a lie. [...]*» [5, с. 155]

«– *Се закруває на пересаду.*

– *Принайменше вони самі так кажуть. Все-ж таки я в се не вірю [3, с. 117]*».

У наведеному прикладі звертає на себе увагу цікавий переклад словосполучення «*sounds like exaggeration*». Варіант «*закруває на пересаду*» має ознаки фразеологічного зрощення місцевого діалектного характеру, адже його цілісне значення зі значень складових частин вивести неможливо. Однак при подальшому аналізі з’ясується, що складові частини розшифрувати все-таки можливо. Так, «*закруувати*» має значення «*скидатися, бути подібним*» (з польської). «Пересада» ж тлумачиться словником україн-

ської мови в 11 томах так: «*діал. Перебільшення*». Отже це словосполучення скоріше не фразеологічне зрощення, а фразеологічне сполучення, кліше, штамп іншомовного походження, що вживався в місцевому діалекті на території, з якої походить перекладач Іван Петрушевич. Таким чином бачимо черговий приклад одомашнення в ранніх перекладах прози.

«*Of course every day that the cablegram didn’t come made Tracy all of twenty-four hours more ashamed of himself than he was the day before, and made Sally fully twenty-four hours more certain than ever that he not only hadn’t even a confederate – and so it followed that he was a double-dyed humbug, and couldn’t be otherwise [5, с. 209]*».

«*Зовсім природно, що, коли телеграма не надходила, з кожним днем ставало Трасі о дваццять чотири годин більшої певности, що у него не було не то ніякого батька, але і спільника – отже виходило, що він просто фарбований лис тай годі [3, с. 353]*».

У перекладі з’являється ідіома «фарбований лис», авторство якої належить І. Франку. В свою чергу твори І. Франка, де вона вживається, є вільним переспівом німецького фольклору. «Так, поема-казка “Лис Микита” є авторською переробкою за мотивами німецької казки “Reinecke Fuchs”, хоч автор сам не вказує цього джерела». [1]. Тим не менше, незважаючи на походження, вираз є авторським фразеологізмом, вкоріненим у місцеву культуру цільової мови перекладу. Тому можна стверджувати, що вживання фразеологізму «фарбований лис» для відтворення оригінального виразу «*double-dyed humbug*» є водночас яскравим прикладом як фразеологізації, так і одомашнення в перекладі.

Висновки. Перші прозові переклади англо-українського напрямку, виконані у XIX столітті, занадто нечисленні, щоб говорити про наявність спільних принципів відтворення фразеології, характерних для цього періоду (низки домінуючих стратегій та тактик відтворення усіх рівнів та відтінків комплексного фразеологічного значення, що безпосередньо проявляються у практиці перекладу). Як продемонстровано на прикладі українського перекладу «Американського претендента» Марка Твена, типовими для перекладу цього періоду є: високий рівень семантичних деформацій та вилучення ФО, порушення функціонально-стилістичної адекватності, одомашнення. Цей час можна назвати періодом пошуків та початку формування принципів перекладу фразеології. Цей період характеризується, зокрема, недостатньою компетенцією перекладачів та відсутністю достатньої та широкої практики і критики перекладів.

Наступним знаковим етапом в історії українського перекладу буде початок XX століття. На території підросійської України 17 жовтня 1905 року втратив чинність Емський указ, який, серед іншого, забороняв видавати українською мовою оригінальні твори і робити переклади з іноземних мов. Пізніше, у період «українізації» за державними програмами почали масово виходити друком численні переклади класики світової літератури українською мовою, були переглянуті правописи та мовна політика на рівні, який стосувався і питань лексики, термінології і в тому числі, частково, і фразеології.

ЛІТЕРАТУРА

1. Максимів Г. Казкова спадщина І. Франка в контексті перекладної літератури США (перекладознавчий аспект) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.proz.com/doc/3200>
2. Москаленко М. Нариси з історії українського перекладу. Частина 3. // Всесвіт, 2006 №3-4, вип. 1 – 208, С. 154-172.
3. Твен, Марк. Американський претендент [пер. з англ. І. Петрушевича]. // ЛНВ, 1898 №4 С. 113–127, 230–253, 344–372.
4. Твен, Марк. Американский претендент: Роман; Рассказы и очерки; Публицистика. [пер. с. Англ. А. Кривицкого]. – М.: Худож. Лит., 1984. – 367 с.
5. Twain, Mark. The American Claimant. – New York: Harper & Brothers Publishers, 1899. – 300 p.

REFERENCES

1. Maksymiv H. Fairy-tale heritage of I. Franko in the framework of translated American literature (translation studies perspective) [e-resource]. – Link: <http://www.proz.com/doc/3200>
2. Moskalenko M. Studies of the Ukrainian translation history. Part 3. // Vsesvit, 2006 №3-4, Is. 1 – 208, p. 154-172.
3. Twain, Mark. The American Claimant. [translation from Engl. by I. Petrushevych]. // LNV, 1898 №4 P. 113-127, 230-253, 344-372.
4. Twain, Mark. The American Claimant: novel; short stories and essays; publicism. [translation from Engl. by A. Krivitski]. – Moscow: Hudozh. Lit., 1984. – 367 p.
5. Twain, Mark. The American Claimant. – New York: Harper & Brothers Publishers, 1899. – 300 p.

Rendering of idioms in the English-Ukrainian prose translation of the 19th century

B.V. Movchan

Abstract. The article aims to research the methods and principles of rendering idioms in the Ukrainian translations of English fiction in the 19th century. In this paper we identified such aspects as linguistic and extralinguistic factors influencing the selection of various translation strategies and tactics. We analyzed the importance of idioms translation from the standpoint of precise and faithful rendering of original's idiostyle and achieving functional and stylistic equivalence.

Keywords: translation, idioms, idiostyle, domestication strategy, 19th century prose.

Воспроизведение фразеологизмов в англо-украинском переводе прозы XIX века.

Мовчан Б.В.

Аннотация. В статье рассматриваются принципы и методы воспроизведения фразеологии в украинском переводе англоязычной художественной прозы в XIX веке и особенности их реализации в практике перевода. Идентифицированы лингвистические и экстралингвистические факторы, которые влияли на выбор тех или иных стратегий и тактик перевода. Проанализирована роль перевода фразеологии в рамках точного воссоздания идиостиля оригинала, достижения функционально-стилистической адекватности перевода. Определено влияние преобладания стратегии доместикации в проанализированном временном периоде на перевод фразеологизмов.

Ключевые слова: перевод, фразеология, идиомы, идиостиль, стратегия доместикации, проза XIX века.